

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

БЕРЕЗА-ДУДА Олександр Олександрович

Формування толерантності як професійної риси у студентів психологічних спеціальностей / Formation of tolerance as a professional trait in students of psychological specialties

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПСмз-21
О. О. Береза-Дуда

Науковий керівник:
к. пс. н., О. А. Притула

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	7
1.1. Толерантність як багатовимірне явище: філософський, соціальний та психологічний контексти.....	7
1.2. Психологічна сутність толерантності як професійної якості психолога.....	11
1.3. Психологічні чинники, що впливають на формування толерантності у студентів.....	16
Висновки розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	22
2.1. Організація та методика емпіричного дослідження.....	22
2.2. Аналіз результатів дослідження рівня толерантності у студентів.....	24
2.3. Узагальнені висновки за результатами дослідження.....	31
Висновки до розділу 2.....	35
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	37
3.1. Розробка та апробація програми формування толерантності у студентів.....	37
3.2. Рекомендації для освітнього процесу в ЗВО щодо розвитку толерантності як професійної риси.....	41
3.3. Психолого-педагогічні умови ефективного впровадження програми формування толерантності.....	44
Висновки до розділу 3.....	47
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві, що характеризується зростанням полікультурності, соціальної напруженості, міжособистісних конфліктів і воєнно-політичної нестабільності, особливої значущості набуває здатність до толерантної взаємодії. Для фахівця у сфері психології толерантність є не лише загальнолюдською цінністю, а й професійно необхідною якістю, що забезпечує етичність, повагу до гідності іншого, здатність працювати з клієнтами різного віку, статусу, національності та життєвого досвіду.

Підготовка майбутніх психологів передбачає не лише оволодіння знаннями та навичками, а й формування ключових особистісних рис, серед яких толерантність посідає провідне місце. Водночас у практиці вищої психологічної освіти спостерігається недостатній рівень уваги до розвитку цієї якості, що може призводити до професійного вигорання, помилок у взаємодії з клієнтами та деформацій професійної ідентичності.

У даному контексті постає потреба в науково обґрунтованому підході до вивчення рівня сформованості толерантності у студентів, виявлення чинників її розвитку та створення ефективних психолого-педагогічних умов для її формування в межах професійної підготовки. Саме це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Проблематика формування толерантності як важливої професійної риси майбутніх психологів активно розробляється як у зарубіжній (М. Лауріола, Р. Фоскі, О. Моска, Дж. Веллер, Дж. Беррі, Дж. Чемберс, Е. Френкель-Брунsvік, С. Мендус та ін.), так і у вітчизняній психологічній науці (С. Авраменко, В. Бондар, А. Бровченко, І. Вегиш,.....). Особлива увага дослідників — Л. Балла, О. Вдовіченко, Л. Гаврилюк І. Кондратьєва, Н. Кубяк та інших — зосереджується на психологічних механізмах розвитку толерантності в умовах зростання соціальної напруги та впливу стресових чинників на здатність майбутніх

фахівців до прийняття, емпатії й конструктивної взаємодії. Теоретичні засади підтримання психологічної стійкості та гуманістичних установок, що є підґрунтям толерантності, представлено у працях І. Гордієнко, О. Гурова, Н. Губа, О. Клепікова, С. Литвин, А. Маслюк, Г. Павленко та інших авторів. Аналіз наукових джерел засвідчує значне різноманіття підходів до осмислення толерантності у професійній підготовці психологів, однак питання формування та розвитку цієї якості в умовах сучасних суспільних викликів потребує подальшого поглибленого вивчення.

Мета дослідження – дослідити особливості формування толерантності як професійно важливої якості у студентів психологічних спеціальностей та розробити психолого-педагогічні умови для її розвитку в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення сутності толерантності в контексті професійної діяльності психолога.
2. Визначити психологічні чинники, що сприяють або перешкоджають формуванню толерантності у студентів.
3. Провести емпіричне дослідження рівня толерантності у студентів психологічних спеціальностей.
4. З'ясувати зв'язок між рівнем толерантності та особистісними характеристиками студентів.
5. Розробити та апробувати програму формування толерантності у студентській спільноті.
6. Надати рекомендації щодо впровадження психолого-педагогічних умов для розвитку толерантності у професійній підготовці майбутніх психологів.

Об'єктом дослідження – професійна підготовка студентів психологічних спеціальностей.

Предмет дослідження – процес формування толерантності як професійної риси у студентів психологічних спеціальностей.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, психодіагностичні методики (експрес-опитувальник індексу толерантності, тест на діагностику комунікативної толерантності, рефлексивний опитувальник та анкета мотиваційно-ціннісних орієнтацій студентів-психологів), статистичні методи аналізу результатів, а також елементи якісного аналізу (інтерв'ю, кейс-аналіз).

Теоретична значущість дослідження формування толерантності у студентів психологічних спеціальностей має важливе теоретичне значення, оскільки поглиблює розуміння толерантності як багатокomпонентної професійної якості майбутнього психолога та уточнює її роль у професійному становленні. Дозволяє систематизувати підходи до механізмів розвитку толерантності, визначити чинники, що її формують, а також обґрунтувати теоретичні основи створення сприятливих педагогічних умов для її розвитку в освітньому процесі.

Практична значущість полягає у дослідженні та розробленні психолого-педагогічної програми, яка може бути використана викладачами та практичними психологами для підвищення рівня толерантності у студентів психологічних спеціальностей. Запропоновані рекомендації сприятимуть удосконаленню освітніх програм і створенню сприятливого середовища для формування професійних цінностей.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у комплексному дослідженні рівня толерантності у студентів психологічних спеціальностей із врахуванням рефлексивності та мотиваційно-ціннісних орієнтацій. Розроблено і апробовано авторську програму формування толерантності, а також запропоновано практичні рекомендації для інтеграції розвитку толерантності в освітній процес ЗВО.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Результати наукового дослідження були представлені на конференціях, а саме:

1. Тези на тему «Формування толерантності у студентів-психологів: виклики та перспективи» (Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації», ЗУНУ, Україна, Тернопіль, 1 листопада 2024 року).
2. Тези на тему «Толерантність як основа ефективної взаємодії у професійній діяльності психологів» (Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії», ЗУНУ, Україна, Тернопіль, 30 квітня 2025 року);

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 70 сторінок. Основний зміст викладено на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Толерантність як багатовимірне явище: філософський, соціальний та психологічний контексти

Поняття толерантності має глибоке коріння у філософській, культурній та соціальній думці людства. З філософської точки зору, толерантність розглядається як морально-етичний принцип, що передбачає визнання права іншої людини на інакшість, автономність мислення і свободу вибору. У працях Вольтера, Джона Локка та Іммануїла Канта покладено ідеї терпимості як умови мирного співіснування в поліетнічному й плюралістичному суспільстві. Толерантність постає не лише як пасивна терпимість, а як активна позиція поваги до гідності іншого.

Поняття «толерантність» є багатограним і глибоко вкоріненим у філософській, соціальній та психологічній традиціях. Зміст охоплює не лише індивідуальний рівень взаємодії, але й системні соціальні та культурні процеси, що регулюють відносини між людьми, групами, культурами. У різних наукових галузях толерантність інтерпретується як терпимість до інакшості, здатність до прийняття альтернативних поглядів, моделей поведінки та способів мислення без агресії, осуду чи дискримінації.

З філософської точки зору, толерантність розглядається як цінність, що забезпечує співіснування у поліконфесійному, багатонаціональному та полікультурному світі. У працях Дж. Локка, Вольтера, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо сформовано уявлення про толерантність як про засіб гармонізації суспільного життя на основі поваги до гідності особистості, її свободи думки та віросповідання. У філософському сенсі толерантність — це не пасивна терпимість, а активна моральна позиція, що передбачає здатність визнавати

право іншого бути інакшим. Толерантність постає як етична категорія, що забезпечує фундамент для побудови гуманістичних стосунків і формування плюралістичної культури діалогу [32, с. 56].

Соціальний вимір толерантності розглядає її як соціальну норму, важливу для стабільного функціонування суспільства. У контексті глобалізації, міжкультурної інтеграції та зростання мобільності населення толерантність виступає умовою ефективної комунікації між представниками різних соціальних, етнічних, релігійних спільнот. Вона є складовою соціального капіталу та демократії, сприяє запобіганню дискримінації, міжгруповим конфліктам, мові ворожнечі. Дослідження соціологів (П. Бергер, Е. Гіденс, Ю. Габермас) показують, що рівень соціальної толерантності безпосередньо впливає на соціальну згуртованість і стійкість до кризових явищ. У цьому сенсі толерантність - не лише моральна риса, а й соціальна технологія управління різноманіттям.

Психологічний підхід до аналізу толерантності передбачає розгляд її як особистісної характеристики, що формується у процесі соціалізації та професійного становлення. Толерантність у психологічному контексті є здатністю до прийняття іншої людини такою, якою вона є, без спроб змінити її відповідно до власних уявлень чи переконань. За визначенням Л. Божович, це якість, що відображає рівень розвитку емпатії, самоусвідомлення, внутрішньої стійкості та емоційної зрілості. Г. Уоллас і М. Бенет акцентують на тому, що толерантність включає когнітивний (усвідомлення різниці), емоційний (прийняття іншого) та поведінковий (ефективна взаємодія) компоненти. У контексті підготовки психологів дана риса набуває особливої ваги, адже фахівець повинен зберігати безоцінне ставлення, бути відкритим до різних клієнтських історій і не допускати трансляції особистих упереджень у професійній взаємодії [33, с. 118].

Таким чином, міждисциплінарний аналіз свідчить про те, що толерантність — це складний феномен, який одночасно є етичним принципом,

соціальним механізмом і психологічною компетентністю. Розуміння її сутності потребує інтеграції знань з філософії, соціології, психології та педагогіки, що є підґрунтям для її цілеспрямованого розвитку в освітньому середовищі, зокрема, у професійній підготовці майбутніх психологів.

У сучасних гуманітарних науках толерантність дедалі частіше розглядається крізь призму діалогічного підходу, що підкреслює її як здатність до продуктивної комунікації в умовах різноманіття. М. Бахтін, аналізуючи природу міжособистісної взаємодії, підкреслював важливість відкритого діалогу, в основі якого лежить не лише прийняття іншого, а й здатність визнавати багатоголосся смислів та точок зору. Толерантність є надзвичайно актуальною у підготовці фахівців психологічної галузі, адже основою психотерапевтичної та консультативної діяльності є саме діалог, що ґрунтується на повазі, емпатії та безумовному прийнятті.

У контексті педагогічної психології важливою є ідея того, що толерантність не є вродженою якістю, а формується поступово під впливом соціального середовища, особистісного досвіду та цілеспрямованого навчання. Формування толерантності вимагає розвитку рефлексивного мислення, здатності до емоційної регуляції, критичного осмислення власних упереджень і стереотипів. Тому значну роль у розвитку толерантності відіграє освітнє середовище, педагогічна взаємодія та стиль комунікації між викладачами та студентами [5, с. 37].

Окремого значення набуває поняття професійної толерантності, що розглядається як одна з ключових етичних складових психологічної діяльності. Професійна толерантність психолога включає не лише загальнолюдські гуманістичні установки, а й дотримання принципів конфіденційності, поваги до автономії клієнта, прийняття його унікального досвіду без оцінювання. Такий рівень толерантності формується поступово — у процесі опанування професійних компетентностей, самопізнання та особистісного зростання студента.

У сучасній психології також простежується тенденція до трактування толерантності як прояву соціально-емоційного інтелекту. В межах парадигми толерантність є наслідком високої емоційної обізнаності, розуміння внутрішнього світу іншої людини, вміння розпізнавати та регулювати власні емоції у складних міжособистісних ситуаціях та дозволяє не лише підтримувати ефективну комунікацію, а й знижує рівень конфліктності, сприяє розвитку довіри та безпечного середовища у спілкуванні [13, с. 99].

Теоретичний аналіз підтверджує, що толерантність як особистісна і професійна якість є результатом багатовекторного впливу філософських і морально-етичних ідей, соціокультурних умов та індивідуально-психологічних особливостей. Розвиток є необхідною умовою успішної професійної реалізації майбутніх психологів, а тому потребує системного включення у процес їх підготовки.

Отже, толерантність як багатовимірне явище охоплює етичний, соціальний та психологічний рівні й виступає однією з фундаментальних умов для гармонійного співіснування в суспільстві, ефективної міжособистісної взаємодії та професійної діяльності у сфері «людина – людина». У філософії розглядається як моральна позиція і гуманістична цінність; у соціології — як фактор соціальної стабільності та інтеграції; у психології — як складна особистісна якість, що виявляється у здатності приймати іншого без осуду, формувати емпатійний контакт, діяти в умовах багатоманітності.

Міждисциплінарний характер феномену толерантності свідчить про необхідність його комплексного осмислення в контексті професійної підготовки студентів психологічних спеціальностей. Усвідомлення сутності, структури та функцій толерантності є підґрунтям для цілеспрямованого її формування як невід'ємної складової професійної компетентності майбутніх психологів.

1.2. Психологічна сутність толерантності як професійної якості психолога

У професійній діяльності психолога толерантність виступає однією з ключових особистісних і етичних якостей, що визначає ефективність міжособистісної взаємодії з клієнтами, колегами та соціальним середовищем загалом. Толерантність, у цьому контексті, не є лише моральною нормою чи гуманістичною позицією, а постає як інтегральна психологічна властивість, що поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти.

З погляду психологічної науки, толерантність розглядається як здатність особистості зберігати прийняття, відкритість і емоційну рівновагу в ситуаціях конфлікту, непорозуміння, різноманіття цінностей або поведінкових стратегій. У дослідженнях Г. Солдатової, Л. Божович, О. Бодальова підкреслюється, що толерантна особистість виявляє емпатійне ставлення, внутрішню стійкість, повагу до автономії іншого та рефлексивність у власних судженнях. У контексті психологічної практики, це означає здатність приймати клієнта таким, яким він є — без осуду, оцінювання чи тиску, незалежно від його соціального статусу, культурного бекграунду чи світогляду.

Вивчення питання розвитку толерантного ставлення до інших у майбутніх психологів є важливим, оскільки професійна діяльність психолога тісно пов'язана зі взаємодією з різними людьми, які мають власні погляди, ціннісні орієнтації, переконання, норми, особистісні риси та індивідуальні особливості. Завдання психолога полягає в тому, щоб надавати підтримку людині незалежно від її культурного досвіду, світогляду, життєвих сенсів чи релігійних переконань.

Толерантність передбачає налаштованість на прийняття іншої особистості, здатність до розуміння та конструктивної взаємодії. Основою толерантного ставлення є повага до людини, прийняття її різних проявів, відмінностей і недоліків, а також включає ставлення з емпатією,

співпереживанням, усвідомленням цінності кожної особистості та готовністю надати допомогу. Психолог має сприяти тому, щоб людина змогла глибше пізнати власні особливості й, за потреби, коригувати поведінку чи погляди, усвідомивши неефективність певних переконань [6, с. 67].

Професійна толерантність психолога ґрунтується на усвідомленні меж власного впливу, вмінні працювати з інакшістю як з ресурсом, а не загрозою. Це також включає здатність не переносити власні стереотипи, цінності чи досвід на клієнта, а натомість — створювати безпечне, приймаюче середовище для відкритого діалогу. Толерантність стає основою клієнт-орієнтованого підходу та проявляється у глибокій повазі до суб'єктивного досвіду іншої людини.

Загальнолюдська толерантність є ситуативною або декларативною, а професійна толерантність передбачає високий рівень саморегуляції, емоційної компетентності, етичної зрілості та саморефлексії. У професійному етичному кодексі психолога (зокрема, у положеннях Української спілки психотерапевтів, Американської психологічної асоціації) толерантність виступає, як імпліцитна складова принципів поваги до гідності, автономії та культурної чутливості.

Психологічна сутність професійної толерантності також передбачає розвиток інтеркультурної компетентності, адже психолог працює у багатокультурному середовищі, де клієнти можуть мати різний стиль мислення, вираження емоцій, ставлення до проблеми. Толерантність є не лише якістю, а професійною необхідністю, що дозволяє уникати помилкових інтерпретацій, підтримувати екологічну взаємодію та будувати довірливий консультативний альянс.

Формування толерантності як професійної якості в студентів психологічних спеціальностей має свої особливості, обумовлені перехідним характером особистісного розвитку у студентському віці, впливом професійної ідентифікації та освітнього середовища. У період навчання у вищому закладі освіти відбувається активне становлення професійної Я-концепції,

переосмислення цінностей та розвиток гуманістичних установок. Період самоутвердження потрібно створити умови для формування не лише знань і навичок, але й емоційно-ціннісної сфери особистості, яка включає здатність до прийняття, емпатії, рефлексії, етичної свідомості.

Навчальний процес на психологічному факультеті містить у собі унікальні можливості для розвитку толерантності. Вивчення соціальної психології, конфліктології, міжкультурної комунікації, етики професійної діяльності, а також участь у тренінгах, практикумах, групових формах роботи. Особливе значення мають інтерактивні методи — рольові ігри, кейси, симуляції, які дозволяють студентам безпечно зіткнутися з ситуаціями інакшості, напруги чи стереотипного мислення та виробити в собі здатність до конструктивного реагування.

Дослідники (зокрема, О. Татенко, Л. Савчин, В. Панок) підкреслюють, що ключовими чинниками формування професійної толерантності є емоційна чутливість, здатність до прийняття іншого, розвиток морально-етичних переконань, а також досвід особистісної взаємодії в середовищі, що моделює реальні умови майбутньої професійної практики. Студенти-психологи потребують не лише теоретичного ознайомлення з феноменом толерантності, а й включення в досвід толерантної взаємодії — з викладачами, одногрупниками, учасниками навчальних програм.

На основі аналізу наукових джерел можна виокремити наступні ключові психологічні компоненти толерантності: когнітивний, емоційний, поведінковий, мотиваційно-ціннісний і рефлексивний.

Таблиця 1.1.

Психологічні компоненти професійної толерантності майбутнього психолога

Компонент	Характеристика	Прояв у професійній діяльності
-----------	----------------	--------------------------------

Когнітивний	Усвідомлення права іншого бути інакшим; знання про різноманіття культур, поглядів, стилів життя	Визнання індивідуальних особливостей клієнта; гнучкість мислення; уникнення стереотипів
Емоційний	Емпатійність, емоційна стабільність, прийняття та розуміння почуттів інших	Здатність не реагувати агресивно або відсторонено; емоційна підтримка у складних ситуаціях
Поведінковий	Готовність до співпраці, конструктивна взаємодія, дотримання етичних стандартів	Безоцінне ставлення до клієнта; коректна комунікація; недискримінаційна практика
Мотиваційно-ціннісний	Орієнтація на гуманістичні цінності, повага до гідності іншого, внутрішня етична позиція	Намір допомогти без нав'язування рішень; повага до автономії клієнта; внутрішня потреба в прийнятті
Рефлексивний	Здатність до самопостереження, критичного аналізу власних упереджень та емоційних реакцій	Усвідомлення особистих меж, контроль над перенесенням; здатність до самокорекції в комунікації

Таким чином, професійна толерантність психолога є цілісним утворенням, що включає когнітивні, емоційні, поведінкові та особистісно-ціннісні характеристики, які забезпечують ефективну та етично вмотивовану взаємодію з клієнтами.

Варто зазначити, що формування професійної толерантності неможливе без розвитку самосвідомості та здатності до саморегуляції. Студенти повинні навчитись ідентифікувати власні упередження, осмислювати джерела

емоційного реагування у складних соціальних ситуаціях та вміти вибудувати внутрішню позицію, засновану на професійних етичних стандартах. Роль супервізій, рефлексивних щоденників, психологічної підтримки у навчальному процесі є значущою.

Зауважимо, що психологічна сутність професійної толерантності охоплює не лише когнітивну поінформованість, а й емоційно-ціннісний компонент особистості, здатність до співчуття, рефлексії, прийняття та внутрішньої зрілості. У студентів психологічних спеціальностей ця якість формується під впливом особистісного розвитку, взаємодії з освітнім середовищем та досвіду професійної підготовки. Її розвиток має розглядатися як один із центральних напрямів професіоналізації майбутнього фахівця, здатного надавати ефективну, етично обґрунтовану та гуманістично орієнтовану психологічну допомогу.

Отже, толерантність як професійна якість психолога — це складне інтегративне утворення, що охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові, мотиваційно-ціннісні та рефлексивні компоненти. Вона не є вродженою рисою, а формується поступово в процесі особистісного та професійного становлення. Професійна толерантність виявляється у здатності приймати унікальність клієнта, зберігати безоцінне ставлення, ефективно взаємодіяти в умовах ціннісної чи культурної інакшості, дотримуючись етичних стандартів фахової діяльності.

Для майбутнього психолога розвиток толерантності є не лише бажаним, а необхідним — як умова побудови безпечного психологічного простору, забезпечення ефективної допомоги та формування довірливого консультативного альянсу. У цьому контексті важливою є не лише наявність гуманістичних установок, а й готовність до глибокої рефлексії, самопізнання та постійної внутрішньої роботи. Системне включення елементів формування професійної толерантності в освітній процес є запорукою підготовки етично свідомого, психологічно зрілого та професійно компетентного фахівця.

1.3. Психологічні чинники, що впливають на формування толерантності у студентів

Формування толерантності у студентів психологічних спеціальностей є результатом складної взаємодії особистісних, мотиваційних, когнітивних та соціально-психологічних чинників. У період професійного становлення особистість студента знаходиться на етапі активного самопізнання, інтеграції моральних норм, набуття цінностей і професійних орієнтацій. Це створює сприятливе підґрунтя для розвитку толерантних установок, однак водночас робить цей процес вразливим до впливу зовнішніх і внутрішніх перешкод.

Одним із ключових чинників є рівень особистісної зрілості, що включає сформованість рефлексивного мислення, відповідальність, самосвідомість і здатність до емоційної регуляції. Зріла особистість легше приймає інакшість, здатна до емпатійного сприйняття та конструктивної взаємодії навіть у стресових чи конфліктних ситуаціях. Дослідження вказують, що студенти з вищим рівнем внутрішньої гармонії, самоповаги та усвідомленості мають вищу толерантність у міжособистісному спілкуванні.

Другим важливим чинником є розвинений емоційний інтелект, особливо такі його компоненти, як емпатія, емоційна обізнаність, самоконтроль та соціальні навички. Здатність розпізнавати й адекватно реагувати на емоції інших людей є підґрунтям для прийняття, поваги та підтримки. Емоційно компетентні студенти виявляють вищу готовність до толерантної взаємодії, здатні керувати власними емоційними реакціями на «інакшість», що особливо важливо у професійній діяльності психолога.

Наступною значущою групою чинників є мотиваційно-ціннісні орієнтації. Студенти, які поділяють гуманістичні цінності, відкриті до нових досвідів, мають високий рівень внутрішньої мотивації до саморозвитку і допомоги іншим, демонструють більшу готовність до прийняття різноманіття. Орієнтація на міжособистісну гармонію, співпрацю, відповідальність за

психоемоційний стан інших суттєво посилює готовність до толерантної поведінки.

Серед соціально-психологічних чинників виокремлюють вплив мікросоціального середовища — групи однолітків, педагогічного колективу, навчальної атмосфери. Студенти значно швидше засвоюють толерантні моделі поведінки, якщо перебувають у середовищі, де прийнято поважати думки інших, уникати дискримінації та конфліктогенних дій. Навпаки, авторитарний стиль взаємодії, пасивно-агресивна комунікація чи знецінення можуть стати бар'єрами для розвитку цієї риси.

Значущою є рефлексивність — здатність до усвідомлення власних переконань, оцінок, внутрішніх конфліктів, що виникають у ситуаціях взаємодії з інакшим. Рефлексивна здатність дозволяє студенту проаналізувати, які установки заважають конструктивному діалогу, розпізнати прояви внутрішньої нетолерантності й свідомо працювати над їх корекцією.

Слід окремо згадати про рівень розвитку критичного мислення, що допомагає студентам опиратися на стереотипи, уникати категоричності у судженнях, сприймати іншу точку зору без емоційного блокування. Критичне мислення є захистом від нав'язаних упереджень та сприяє формуванню відкритого світогляду.

Формування толерантності як професійно значущої якості у студентів психологічних спеціальностей обумовлюється низкою чинників — як особистісних (зрілість, емоційна компетентність, рефлексивність), так і середовищних (стиль взаємодії у групі, цінності освітнього простору). Розуміння та цілеспрямований розвиток чинників є необхідною умовою для підготовки психологів, здатних до гуманістичної, етично виваженої взаємодії в умовах сучасного суспільного різноманіття [16, с. 45].

Окремої уваги потребує аналіз впливу етапу професійного самовизначення, у якому перебувають студенти психологічних спеціальностей. В період навчання у вищому закладі освіти формується уявлення про майбутню

професію, її етичні засади, моральну відповідальність та межі професійного впливу. Формування толерантності тісно пов'язане з інтеграцією професійних цінностей — поваги до особистості, недопущення упередженості, збереження психологічної безпеки клієнта. Чим глибше студент ідентифікує себе з гуманістичною моделлю професії, тим більш імовірним є розвиток толерантної установки як внутрішньої норми поведінки.

Когнітивний стиль особистості є важливим, адже аналітичний, гнучкий стиль мислення, що дозволяє бачити ситуацію під різними кутами зору, корелює з вищими показниками толерантності. Ригідність мислення, схильність до категоричності, чорно-біле сприйняття світу обмежують здатність приймати складну і неоднозначну реальність інших людей, отож особливо важливо сприяти розвитку критичності, допитливості, відкритості до діалогу в процесі навчання.

Особливості юнацького віку, в якому перебуває більшість студентів, також впливають на формування толерантності. Період активного самопізнання, пошуку ідентичності, чутливості до соціальної оцінки, а також формування внутрішньої системи моральних координат. Молодь юнацького віку здатна до глибокої емпатії, і водночас схильна до емоційної імпульсивності, тому підтримка в розвитку емоційної регуляції та етичного самоконтролю є критично важливою.

Вплив культурного та соціального середовища, в якому студент формувався до вступу в університет та соціокультурні стереотипи, засвоєні у родині, школі, громаді, можуть несвідомо формувати установки нетолерантності або обмеженого сприйняття. Завдання вищої психологічної освіти — не лише дати нові знання, але й створити умови для переосмислення, розширення світогляду, подолання наявних комунікативних бар'єрів [21, с. 23].

Певний вплив має досвід міжкультурної взаємодії, включення в волонтерську чи соціальну активність, участь у тренінгових програмах з розвитку емоційного інтелекту чи комунікативної компетентності. Форми

діяльності сприяють формуванню практичного досвіду прийняття, співпраці з іншими, вмінню конструктивно вирішувати конфлікти та знижують рівень тривожності у незвичних соціальних ситуаціях.

Розвиток професійної толерантності є результатом багаторівневої інтеграції особистісних, когнітивних, мотиваційних і соціокультурних детермінант. Цілеспрямована психологічна та педагогічна підтримка навчального процесу у закладах вищої освіти є необхідною умовою для формування у студентів стійкої гуманістичної позиції, готовності до відкритої та етично виваженої взаємодії з людьми у майбутній професійній діяльності.

Формування професійної толерантності у студентів психологічних спеціальностей є багатошаровим процесом, який визначається комплексом особистісних, когнітивних, мотиваційно-ціннісних, соціально-психологічних та культурних чинників. Найбільш значущими є рівень емоційного інтелекту, рефлексивність, стиль мислення, професійна мотивація, а також вплив навчального середовища та досвіду міжособистісної взаємодії.

Отже, розвиток толерантності у майбутніх психологів тісно пов'язаний з процесом професійного самовизначення, засвоєнням етичних стандартів і формуванням гуманістичних цінностей. Водночас, процес встановлення потребує цілеспрямованої підтримки з боку освітнього простору: через створення сприятливого психологічного клімату, впровадження рефлексивних, тренінгових та інтерактивних методів навчання. Усвідомлення і посилення дії сприятливих чинників є важливою умовою ефективної професійної підготовки психологів, здатних до толерантної, етично вмотивованої і психологічно грамотної взаємодії з іншими.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми у науковій літературі толерантність розглядається як багатовимірне явище, що

включає філософський, соціальний та психологічний аспекти. Виступає як фундаментальна цінність гуманістичного суспільства, основа ефективної міжособистісної комунікації та професійної діяльності психолога.

Психологічна сутність толерантності як професійної якості майбутнього психолога полягає в інтеграції когнітивних, емоційних, поведінкових, мотиваційно-ціннісних та рефлексивних компонентів, що забезпечують здатність приймати і поважати індивідуальність клієнта, дотримуючись етичних норм професії.

Формування професійної толерантності у студентів психологічних спеціальностей є складним багатофакторним процесом, що визначається особистісними рисами, розвитком емоційного інтелекту, когнітивними стилями мислення, мотиваційно-ціннісними орієнтаціями, а також соціально-психологічними та культурними умовами навчального середовища.

Професійна толерантність формується в процесі професійного самовизначення, що супроводжується усвідомленням етичних стандартів та гуманістичних цінностей, і вимагає цілеспрямованої підтримки в освітньому процесі через інтерактивні методи навчання, рефлексію та моделювання міжособистісної взаємодії.

Отже, визначення ключових психологічних чинників і компонентів толерантності створює теоретичну основу для розробки ефективних програм формування професійної толерантності у студентів психологічних спеціальностей, що є важливим кроком на шляху підвищення якості професійної підготовки.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

2.1. Організація та методика емпіричного дослідження

Метою емпіричного дослідження стало вивчення рівня толерантності як професійно важливої риси у студентів психологічних спеціальностей. Дослідження проводилось з метою виявлення особливостей сформованості загальної, комунікативної та особистісно-професійної толерантності у студентської молоді, а також визначення впливу рефлексивних та ціннісно-мотиваційних чинників на цей процес.

База дослідження: у дослідженні взяли участь 54 студенти Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (з них 36 дівчат і 18 юнаків) віком від 18 до 22 років, які навчаються на психологічних спеціальностях Тернопільського національного педагогічного університету.

Організація дослідження включала такі етапи:

- визначення мети, гіпотези та завдань дослідження;
- добір валідних психодіагностичних методик;
- проведення тестування;
- статистична обробка результатів;
- аналіз і узагальнення отриманих даних.

Методики, використані у дослідженні:

1. Експрес-опитувальник індексу толерантності (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова), додаток А, дозволяє визначити загальний рівень соціальної толерантності особистості, включаючи толерантність до різних соціальних

груп, до інших культур, а також внутрішньоособистісну толерантність. Методика охоплює декілька шкал: етнічна толерантність, соціальна толерантність, особистісна толерантність, толерантність як загальна установка. Інструкція до виконання: респонденти мають оцінити ступінь своєї згоди з кожним твердженням за 4-бальною шкалою. Інтерпретація: вищі бали свідчать про вищий рівень толерантності.

2. Тест «Діагностика загальної комунікативної толерантності» В. В. Бойка додаток Б, методика дозволяє оцінити рівень толерантності у процесі міжособистісного спілкування. Тест складається з 45 тверджень, що об'єднані у 9 шкал, серед яких: неприйняття індивідуальності іншого, домінування у спілкуванні, тенденція до звинувачення, імперативність, егоїзм, тощо. Інструкція: респондентам пропонується відповісти «так» або «ні» на серію тверджень. Інтерпретація: розрахунок балів по кожній шкалі, виведення загального рівня комунікативної толерантності — низький, середній або високий.

3. Рефлексивний опитувальник розроблений автором дослідження опитувальник спрямований на вивчення рівня рефлексивності та саморефлексії, що є важливими компонентами професійної толерантності психолога, додаток В. Опитувальник включає серію тверджень щодо здатності до самопостереження, аналізу власних дій, усвідомлення своїх установок і ставлення до інших. Інструкція: учасники обирають варіанти відповіді за 5-бальною шкалою, де 1 — «зовсім не про мене», 5 — «повністю про мене». Інтерпретація: високі показники вказують на наявність добре розвиненої рефлексивної здатності, що корелює з професійною толерантністю.

4. Анкетування мотиваційно-ціннісних орієнтацій, додаток Г. Мета цього методу — визначення домінуючих життєвих цінностей і мотивів професійного вибору, які впливають на формування толерантного ставлення до інших. Анкета містить пункти, що стосуються гуманістичних цінностей (повага до особистості, прийняття різноманіття, орієнтація на допомогу), а також питань

мотивації (внутрішня та зовнішня). Інструкція: учасники обирають твердження, які найбільше відповідають їхнім поглядам. Інтерпретація: переважання гуманістичних цінностей і внутрішньої мотивації свідчить про високий потенціал розвитку професійної толерантності.

Усі результати були оброблені за допомогою методів математичної статистики: підрахунок середніх арифметичних значень, аналіз відсоткових розподілів, порівняння середніх значень у групах (дівчата та хлопці), коефіцієнт кореляції Пірсона для виявлення зв'язків між змінними.

2.2. Аналіз результатів дослідження рівня толерантності у студентів

У дослідженні взяли участь 54 студенти Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя психологічних спеціальностей віком від 18 до 22 років, серед яких 36 дівчат і 18 хлопців. Для діагностики рівня толерантності застосовано комплекс методик: експрес-опитувальник індексу толерантності (Солдатова, Кравцова), тест «Діагностика загальної комунікативної толерантності» (В. В. Бойко), рефлексивний опитувальник і анкету мотиваційно-ціннісних орієнтацій (авторські розробки).

1. Результати за експрес-опитувальником індексу толерантності. Середні показники за шкалами індексу толерантності мають такий вигляд:

- Етнічна толерантність — $M = 17,6$ ($SD = 2,0$),
- Соціальна толерантність — $M = 14,1$ ($SD = 2,6$),
- Особистісна толерантність — $M = 15,3$ ($SD = 2,3$).

Таблиця 2.1.

Результати експрес-опитувальника індексу толерантності (n=54)

Шкала	Медіана (M)	Стандартне відхилення (SD)	Інтервал можливих балів
Етнічна толерантність	17,6	2,0	10-20
Соціальна толерантність	14,1	2,6	10-20
Особистісна толерантність	15,3	2,3	10-20

У таблиці 2.1. наведено середні показники та стандартні відхилення за трьома основними шкалами: етнічна, соціальна та особистісна толерантність. Результати свідчать про високий рівень етнічної толерантності серед студентів, середній рівень соціальної та особистісної толерантності, що вказує на потенціал для подальшого розвитку цих аспектів.

Результати експрес-опитувальника індексу толерантності свідчать про те, що студенти мають високий рівень етнічної толерантності, що є позитивним індикатором їх ставлення до культурного і національного різноманіття. Водночас соціальна та особистісна толерантність перебувають на середньому рівні, що вказує на потребу подальшої роботи над розвитком терпимості у міжособистісних і соціальних взаємодіях.

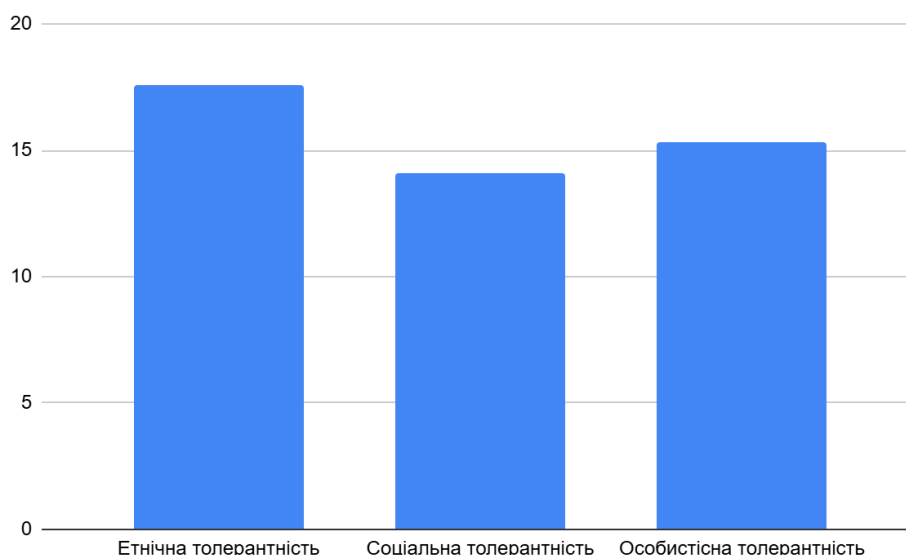

Рис. 2.1. Результати експрес-опитувальника індексу толерантності

Отже, етнічна толерантність у студентів є високою, що свідчить про позитивне ставлення до представників різних національних груп і культур. Середній рівень соціальної толерантності вказує на те, що у сприйнятті соціальних відмінностей існують певні труднощі і внутрішні бар'єри. Особистісна толерантність теж знаходиться на середньому рівні, що свідчить про потребу подальшого розвитку терпимості до індивідуальних особливостей інших людей.

Статистичний аналіз гендерних відмінностей показав, що рівень етнічної толерантності у дівчат був трохи вищим ($M = 18,0$) порівняно з хлопцями ($M = 16,8$), проте різниця не була статистично значущою ($p > 0,05$).

2. Результати тесту «Діагностика загальної комунікативної толерантності». Загальний рівень комунікативної толерантності у вибірці коливався від середнього до високого: середній сумарний бал становив $M = 12,3$ ($SD = 6,1$) за шкалою від 0 до 45. Найвищі показники виявлені за шкалами «Внутрішнє неприйняття людини» ($M = 1,2$; $SD = 0,9$) та «Неприйняття критики» ($M = 1,3$; $SD = 1,1$), що свідчить про відносно низький рівень нетерпимості у цих сферах.

Натомість найвищі бали (більше 3 балів із 5) були зафіксовані у шкалах «Ригідність у спілкуванні» ($M = 3,1$; $SD = 1,2$) та «Готовність звинувачувати» ($M = 3,0$; $SD = 1,0$), що свідчить про певні труднощі зі сприйняттям відмінностей і конструктивною взаємодією у конфліктах.

Таблиця 2.2.

Результати тесту «Діагностика загальної комунікативної толерантності»

Шкала	Середній бал	Стандартне відхилення	Максимальний бал
Внутрішнє неприйняття людини	1,2	0,9	5
Домінування в спілкуванні	2,1	1,1	5
Нетерпимість до індивідуальності	2,5	1,0	5
Орієнтація на негативне сприйняття	2,6	1,1	5
Готовність до звинувачень	3,0	1,0	5
Егоцентризм у спілкуванні	2,4	1,2	5
Неприйняття критики	1,3	1,1	5
Ригідність у спілкуванні	3,1	1,2	5
Небажання зрозуміти іншу людину	2,2	1,0	5

Таблиця 2.2. відображає середні бали за дев'ятьма шкалами комунікативної толерантності. Найвищі показники виявлені у шкалах «Ригідність у спілкуванні» та «Готовність до звинувачень», що вказує на наявність певних труднощів у гнучкості мислення та сприйнятті критики. Найнижчі бали за шкалами «Внутрішнє неприйняття людини» та «Неприйняття критики» свідчать про відносно високий рівень толерантності у цих сферах.

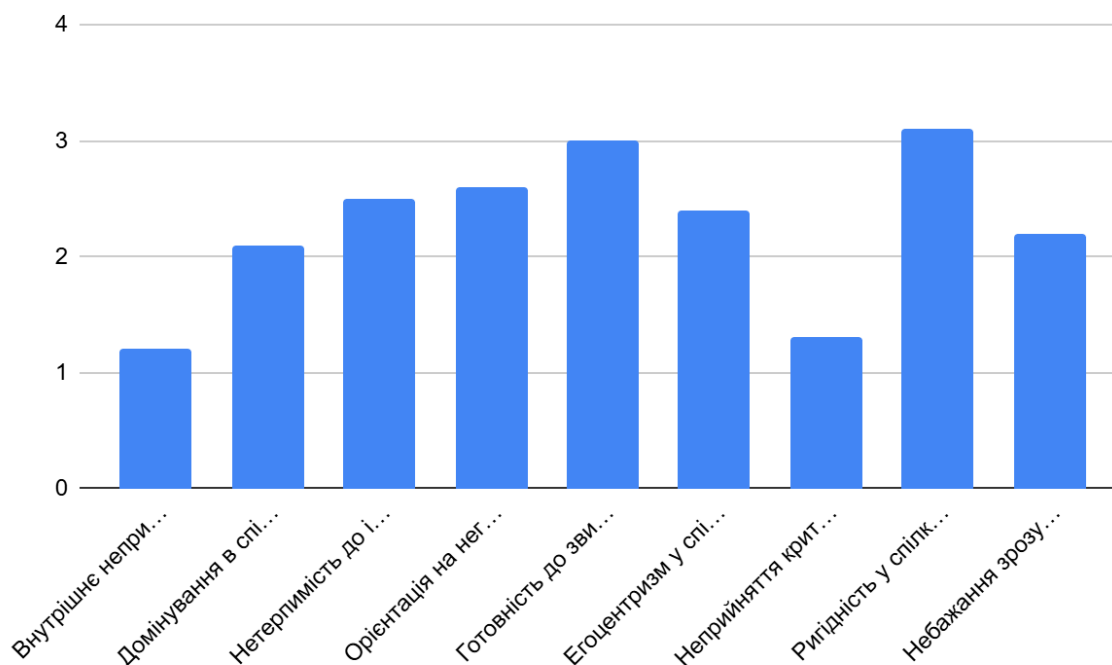

Рис. 2.2. Результати тесту «Діагностика загальної комунікативної толерантності»

Дані результати вказують на необхідність розвитку гнучкості мислення та здатності приймати критику, що є важливими компонентами професійної толерантності.

Аналіз показників комунікативної толерантності виявив, що у студентів існують певні складнощі в сферах гнучкості мислення та сприйняття критики, що проявляється у підвищеній ригідності в спілкуванні та готовності звинувачувати співрозмовника. Водночас низькі значення за шкалами неприйняття людини і критики свідчать про відносно високий рівень толерантності у цих аспектах.

3. Рефлексивний опитувальник

Середній рівень рефлексивності серед студентів склав $M = 52,8$ ($SD = 8,7$) із максимально можливих 75 балів, що відповідає середньому рівню розвитку саморефлексії. Це свідчить про наявність загальної рефлексивної установки, проте потребу в подальшому підвищенні здатності до глибокого аналізу власних дій і мотивацій.

Високий рівень рефлексивності є важливим чинником, що сприяє формуванню професійної толерантності, оскільки забезпечує усвідомлення власних установок і розвиток емпатійного ставлення.

Таблиця 2.3.

Результати рефлексивного опитувальника та анкети мотиваційно-ціннісних орієнтацій (n=54)

Показник	Середній бал	Стандартне відхилення	Максимальний бал
Рефлексивність	52,8	8,7	75
Гуманістичні цінності	29,4	3,8	35
Внутрішня мотивація	28,7	4,0	35
Зовнішня мотивація	10,5	3,9	30

В таблиці 2.3. представлені середні показники рівня рефлексивності, гуманістичних цінностей, внутрішньої та зовнішньої мотивації студентів. Високі середні значення гуманістичних цінностей і внутрішньої мотивації свідчать про усвідомлений професійний вибір і сприяють формуванню толерантності. Низькі показники зовнішньої мотивації вказують на мінімальний вплив поверхневих мотивів.

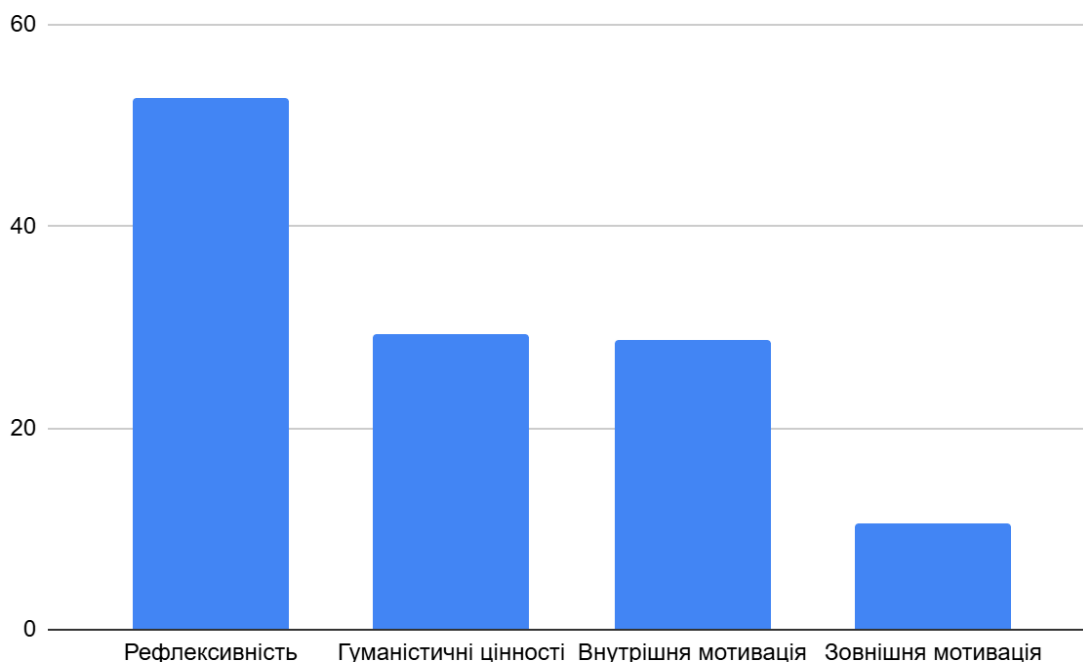

Рис. 2.3. Результати рефлексивного опитувальника

Високі середні показники рівня рефлексивності та гуманістичних цінностей у студентів вказують на їх усвідомлену внутрішню мотивацію та готовність до саморозвитку. Низькі значення зовнішньої мотивації свідчать про мінімальний вплив поверхневих причин у професійному виборі, що позитивно позначається на формуванні толерантного ставлення.

4. Аналіз мотиваційно-ціннісних орієнтацій виявив переважання гуманістичних цінностей ($M = 29,4$ із 35) та внутрішньої мотивації ($M = 28,7$ із 35) у більшості студентів. Це підтверджує усвідомлений вибір професії та готовність до служіння людям.

Водночас оцінка зовнішніх мотивацій і антигуманістичних орієнтацій була низькою ($M = 10,5$ із 30), що свідчить про мінімальний вплив поверхневих чи прагматичних причин на професійний вибір.

5. Кореляційний аналіз. Проведений кореляційний аналіз показав статистично значущий позитивний зв'язок між рівнем рефлексивності та комунікативною толерантністю ($r = 0,46$; $p < 0,01$). Також виявлено зв'язок між мотиваційно-ціннісними орієнтаціями та індексом толерантності ($r = 0,39$; $p <$

0,05). Це підтверджує гіпотезу про те, що усвідомлена внутрішня мотивація і рефлексивність сприяють формуванню толерантного ставлення у майбутніх психологів.

Аналіз гендерних відмінностей за всіма методиками не виявив статистично значущих розбіжностей у рівні толерантності між дівчатами і хлопцями ($p > 0,05$). Це може свідчити про однаковий рівень розвитку професійної толерантності у студентів незалежно від статі.

Отже, дослідження показало, що студенти психологічних спеціальностей мають переважно середній та високий рівень толерантності, з позитивними гуманістичними цінностями і внутрішньою мотивацією, що підтримує професійний розвиток. Проте наявність певних труднощів у сферах ригідності мислення і готовності звинувачувати вказує на необхідність цілеспрямованої роботи з розвитком гнучкості комунікації та прийняття критики в освітньому процесі.

2.3. Узагальнені висновки за результатами дослідження

Для обробки результатів емпіричного дослідження використовувалися методи математичної статистики, які дозволили здійснити кількісний аналіз отриманих даних та виявити закономірності у рівні розвитку толерантності студентів психологічних спеціальностей.

1. Обчислення середнього арифметичного значення (M)

Середнє значення кожного показника (наприклад, рівня етнічної, соціальної чи комунікативної толерантності) розраховувалося за формулою:

$$M = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

де

- X_i — значення змінної у кожного з респондентів,
- n — кількість учасників дослідження. Це дало змогу визначити загальний рівень вираженості певної характеристики у вибірці.

2. Обчислення стандартного відхилення (SD)

Для оцінки варіативності показників у вибірці було використано стандартне відхилення:

$$SD = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - M)^2}$$

Стандартне відхилення дозволило оцінити ступінь розсіювання результатів навколо середнього, тобто рівень однорідності чи різноманітності відповідей студентів.

3. Визначення кореляційного зв'язку (коефіцієнт r Пірсона)

Для виявлення взаємозв'язку між рівнем толерантності та іншими змінними (наприклад, рефлексивністю або внутрішньою мотивацією) застосовувався кореляційний аналіз. Коефіцієнт кореляції Пірсона обчислювався за формулою:

$$r = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2} \cdot \sqrt{\sum (y_i - \bar{y})^2}}$$

де: X_i - значення змінної X (наприклад, бал за шкалою тривожності STAI);

Y_i - значення змінної Y (наприклад оцінка вираженості внутрішніх психологічних ресурсів);

\bar{X} , \bar{Y} - середні значення відповідних змінних.

Коефіцієнт r варіюється від -1 до +1 і демонструє силу та напрямок зв'язку між двома змінними:

- $r > 0$ — прямий зв'язок;
- $r < 0$ — обернений зв'язок;
- $r = 0$ — відсутність лінійної залежності.

4. Перевірка статистичної значущості різниць (t-критерій Стьюдента)

Для оцінки значущості відмінностей між показниками двох незалежних груп (наприклад, за статтю) було використано t-критерій:

$$t = \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{\frac{SD_1^2}{n_1} + \frac{SD_2^2}{n_2}}}$$

M_1, M_2 - середні двох груп,

SD_1, SD_2 - стандартні відхилення.

Результати вважалися статистично значущими при рівні $p < 0,05$ (довірча ймовірність 95 %) або $p < 0,01$ (довірча ймовірність 99 %).

Усі розрахунки проводились вручну, що забезпечило наочність і точність при роботі з кількісними даними.

Проведене дослідження рівня толерантності у студентів психологічних спеціальностей показало, що більшість учасників мають середній та високий рівень етнічної толерантності, що свідчить про позитивне ставлення до представників різних національностей та культур. Соціальна та особистісна толерантність у вибірці проявляється на середньому рівні, що вказує на існування певних труднощів у сприйнятті соціальних відмінностей та індивідуальних особливостей інших людей, а також потребує подальшого розвитку.

Аналіз комунікативної толерантності виявив, що у студентів присутні певні проблеми, пов'язані з ригідністю у спілкуванні та готовністю до звинувачень, що може ускладнювати конструктивний діалог і прийняття критики.

Рівень рефлексивності, що знаходиться на середньому рівні, свідчить про загальну наявність здатності до самоспостереження та усвідомлення власних

мотивів, однак потребує подальшого удосконалення, що є важливим для формування професійної толерантності.

Високий рівень гуманістичних цінностей і внутрішньої мотивації у студентів підтверджує усвідомленість професійного вибору та сприяє розвитку толерантного ставлення у майбутніх психологів.

Виявлені кореляції між рівнями рефлексивності, мотивації та толерантності підтверджують важливість комплексного підходу до формування професійної толерантності через розвиток внутрішньої мотивації та самоусвідомлення.

Гендерні відмінності у рівні толерантності серед студентів не виявлені, що свідчить про рівномірний розвиток цієї професійної якості незалежно від статі.

Отже, дані результати підкреслюють необхідність інтеграції в навчальний процес спеціальних тренінгів і вправ, спрямованих на розвиток комунікативної гнучкості, рефлексивності та мотиваційної усвідомленості як основи формування професійної толерантності у студентів-психологів.

Висновки до розділу 2

У результаті емпіричного дослідження, проведеного серед студентів психологічних спеціальностей, було виявлено загальні тенденції у рівні сформованості різних складників толерантності, а також чинників, що сприяють або гальмують її розвиток.

Застосування експрес-опитувальника індексу толерантності (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова) показало, що найвищим серед студентів є рівень етнічної толерантності, що свідчить про позитивне сприйняття культурного різноманіття. Соціальна та особистісна толерантність знаходяться на

середньому рівні, що вказує на наявність бар'єрів у взаємодії з людьми, які мають інші соціальні ролі або відмінні індивідуальні риси.

Результати тесту В. В. Бойка продемонстрували, що загальний рівень комунікативної толерантності студентів теж коливається від середнього до помірно високого. Проблемними зонами є ригідність у спілкуванні та схильність до звинувачень, які можуть негативно впливати на якість міжособистісної взаємодії в майбутній професійній діяльності психолога.

Рівень рефлексивності, за результатами відповідного опитувальника, виявився на середньому рівні, що свідчить про наявність загального самопостереження, але водночас вказує на необхідність розвитку глибокого аналізу власних переживань, цінностей та реакцій.

Анкетування мотиваційно-ціннісних орієнтацій засвідчило високу внутрішню мотивацію до професії психолога та гуманістичну ціннісну орієнтацію, що є позитивною основою для розвитку професійної толерантності.

Проведений кореляційний аналіз підтвердив наявність статистично значущого зв'язку між рефлексивністю, гуманістичними орієнтаціями та рівнем толерантності, що узгоджується з теоретичним положенням про їх взаємозумовленість.

Отже, отримані результати підкреслюють необхідність системного підходу до формування професійної толерантності, зокрема шляхом розвитку гнучкості комунікативної поведінки, саморефлексії та ціннісної свідомості студентів. Підтверджується актуальність включення до професійної підготовки спеціальних тренінгових та освітніх програм, спрямованих на розвиток толерантного світогляду та професійної етики майбутніх психологів.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

3.1. Розробка та апробація програми формування толерантності у студентів

Результати емпіричного дослідження, представлені у попередньому розділі, підтвердили наявність суперечливих тенденцій у проявах толерантності серед студентів психологічних спеціальностей. Актуальність необхідності цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на формування толерантності як інтегральної особистісної якості майбутнього фахівця. Відповідно розроблена та впроваджена програма формування толерантності у студентів, що базується на сучасних психолого-педагогічних підходах і спрямована на розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів толерантності.

Метою програми є розвиток у майбутніх психологів здатності до прийняття різноманітності, відкритості до діалогу, усвідомлення власних переконань, розвитку емпатії, що є підґрунтям професійної толерантності як обов'язкової складової психологічної компетентності.

Завдання програми сформульовані відповідно до теоретичної моделі толерантності та включають:

1. Поглиблення розуміння студентами поняття толерантності, її структурних складових, функцій та значення у професійній діяльності практичного психолога.

2. Усвідомлення учасниками впливу особистісних стереотипів, упереджень, атрибуційних помилок на характер міжособистісної взаємодії.

3. Сприяння розвитку емоційної чутливості, здатності до емпатійного реагування, рефлексивності та здатності до прийняття «Іншого» без осуду.

4. Тренування конструктивних моделей поведінки у конфліктних або емоційно насичених комунікативних ситуаціях, що вимагають толерантного ставлення.

Програма складається з шести тематичних модулів, кожен з яких охоплює певний аспект формування толерантності та поєднує теоретичний, практичний та рефлексивний компоненти. Методичний арсенал включає міні-лекції, групові обговорення, рольові ігри, арт-терапевтичні вправи, кейс-аналіз, а також методи самоусвідомлення та зворотного зв'язку. Навчальні заняття проводилися в інтерактивному форматі, що забезпечувало активну включеність учасників і сприяло створенню безпечного простору для осмислення індивідуального досвіду.

Зміст модулів був побудований за принципом поступового ускладнення — від ознайомлення з поняттям толерантності до інтеграції навичок у повсякденну професійну поведінку. Такий підхід дав можливість забезпечити поступове формування відповідних компетентностей, від особистісної рефлексії до поведінкових моделей взаємодії.

Програму було апробовано на експериментальній групі з 28 студентів третього курсу спеціальності «Психологія». До та після проходження тренінгу студенти заповнювали ті ж самі методики, що використовувалися на етапі констатувального дослідження. Тренінг складався з шести занять по 2 академічні години кожне й охоплював один навчальний семестр. До початку та після завершення програми учасники проходили психодіагностичне обстеження з використанням валідизованих методик, зокрема: Шкала комунікативної толерантності В. Бойко, Методика виявлення особистісної ригідності, Оцінка рефлексивності, що дозволило зафіксувати зміни у рівнях досліджуваних показників.

Таблиця 3.1.

Структура програми

№	Тематичний модуль	Зміст і активності
1.	Вступ до теми толерантності	Міні-лекція, обговорення, вправи на виявлення власних асоціацій
2.	Професійна толерантність психолога	Робота з кейсами, аналіз етичних ситуацій, групове обговорення
3.	Усвідомлення стереотипів та упереджень	Вправи: «Я – Інший», «Скляна стеля», дискусія
4.	Розвиток емпатії та прийняття	Арт-техніки, рольові ігри, рефлексивне коло
5.	Комунікативна гнучкість	Тренінгові вправи на активне слухання, подолання ригідності
6.	Рефлексія й інтеграція	Методика «Толерантність як цінність», самооцінка змін, зворотний зв'язок

Результати аналізу свідчать про наявність позитивної динаміки в експериментальній групі:

- зафіксовано зростання рівня комунікативної толерантності, зокрема підшкал «Прийняття іншого» та «Гнучкість у спілкуванні»;
- виявлено зниження показників ригідності та тенденції до полярного (чорно-білого) сприйняття соціальної дійсності;
- зросла здатність до рефлексивного аналізу власних реакцій, намірів та переживань;
- спостерігалось посилення гуманістичної орієнтації та загальна ціннісна переорієнтація у бік прийняття різноманіття.

Якісні дані зворотного зв'язку засвідчили, що більшість учасників висловили підвищену зацікавленість у подальшій роботі над особистими установками, відзначили зростання довіри у міжособистісному спілкуванні, покращення навичок емоційної регуляції та усвідомлення ролі толерантності як етичного і професійного принципу в діяльності психолога.

Запропонована та апробована програма формування толерантності у студентів психологічних спеціальностей довела свою ефективність. Комплексне поєднання когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, застосування інтерактивних форм та рефлексивних технік дозволили досягти суттєвих особистісних змін у напрямку зростання професійної толерантності. Отримані результати обґрунтовують доцільність інтеграції аналогічних тренінгових програм у систему підготовки майбутніх психологів, з метою формування в них здатності до гуманістичного світогляду, поваги до різноманіття та екологічної взаємодії у професійній сфері.

Отже, результати впровадження програми формування толерантності у студентів-психологів підтверджують її ефективність та доцільність у системі професійної підготовки. Інтерактивна форма занять, акцент на саморефлексії, розвиток емпатії та подолання стереотипів сприяли позитивним змінам у рівні когнітивної, емоційної та поведінкової толерантності. Програма довела свою здатність формувати важливі професійно значущі якості та може бути рекомендована для ширшого впровадження в освітній процес.

3.2. Рекомендації для освітнього процесу в ЗВО щодо розвитку толерантності як професійної риси

На основі теоретичного аналізу наукових джерел та результатів емпіричного дослідження можна стверджувати, що формування толерантності у майбутніх психологів має відбуватися як цілісна система дій, інтегрована в усі рівні підготовки фахівця. Толерантність — це не лише соціальна або моральна якість, а важлива складова професійної компетентності психолога, яка забезпечує ефективну та етичну взаємодію з клієнтами, колегами та соціальним оточенням.

У зв'язку з цим пропонуються наступні напрями вдосконалення освітнього процесу у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку психологів:

1. Інтеграція тематики толерантності в освітні програми:

- Доцільно передбачати у змісті навчальних дисциплін спеціальні модулі, присвячені вивченню феномену толерантності у міжособистісних, міжкультурних, гендерних, релігійних та інших аспектах. Особливе місце мають займати курси «Професійна етика психолога», «Психологія міжособистісної взаємодії», «Психологія конфлікту», «Кроскультурна психологія».
- У межах семінарських та практичних занять слід застосовувати методи аналізу професійних кейсів, проблемних ситуацій, які вимагають морального вибору та демонстрації толерантного ставлення до «іншого».

2. Використання активних методів навчання:

- Впровадження тренінгів, присвячених розвитку толерантності, емпатії, рефлексивності, дозволяє не лише формувати знання, а й трансформувати особистісні установки, знижувати ригідність та упередженість.

- Доцільним є використання дебатів, дискусій, морально-етичних дилем, що активізують критичне мислення, формують навички конструктивного діалогу.
- Практики арт-терапії, психодрами, тілесно-орієнтовані вправи сприяють глибшому самопізнанню та усвідомленню внутрішніх бар'єрів у спілкуванні.

3. Формування ціннісної основи майбутнього фахівця:

- Важливо не лише транслювати знання, а й створювати умови для розвитку гуманістичної світоглядної орієнтації студентів, а також шляхом організації кураторських тематичних зустрічей, волонтерських ініціатив, соціальних проєктів, що стимулюють залучення до практик взаємодопомоги та солідарності.

- Методи саморефлексії — ведення особистих щоденників, написання есе, участь у групових обговореннях — дозволяють студентам осмислювати власні установки, стереотипи, упередження та шукати способи їх подолання.

4. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу:

- Рекомендовано здійснювати періодичну діагностику рівня розвитку толерантності (з використанням відповідних психодіагностичних інструментів) на різних етапах навчання з метою виявлення динаміки та індивідуальних потреб студентів.

- Надання психологічного супроводу, проведення індивідуальних та групових консультацій для студентів, які демонструють труднощі у сфері спілкування або мають підвищений рівень ригідності, сприятиме створенню більш екологічного міжособистісного простору.

- Системна робота з викладачами щодо підвищення обізнаності у питаннях етики, міжкультурної компетентності, соціально-психологічної чутливості, як важливого елементу професійного середовища, що моделює зразки толерантної поведінки.

5. Організація сприятливого освітнього середовища:

- Атмосфера відкритості, взаємної поваги, визнання різноманіття думок і досвідів є необхідною умовою формування толерантної особистості. Адміністрація та викладацький склад мають послідовно демонструвати нульову толерантність до дискримінації, приниження чи виключення за будь-якою ознакою.
- Значущу роль відіграє особистісний приклад викладачів, які у своїй професійній поведінці втілюють принципи толерантності, справедливості, етичності, емоційної врівноваженості.
- Важливо створювати умови для підтримки міжособистісного діалогу та взаємодії студентів різних соціокультурних груп.

Отже, розвиток толерантності як професійно значущої якості майбутніх психологів вимагає комплексного підходу, що поєднує змістові, методичні та організаційні інновації в освітньому процесі. Запропоновані рекомендації орієнтовані на формування стійких гуманістичних цінностей, розвиток рефлексивності, комунікативної гнучкості та етичної готовності до професійної взаємодії в умовах різноманітного соціального середовища, сприятиме підготовці психологів нового покоління свідомих, емпатійних і соціально відповідальних.

3.3. Психолого-педагогічні умови ефективного впровадження програми формування толерантності

Формування толерантності як професійно значущої якості у майбутніх психологів вимагає створення цілісної системи психолого-педагогічного супроводу, що охоплює як зміст навчального процесу, так і організаційно-методичні, особистісні та соціокультурні компоненти. Для ефективного впровадження програми розвитку толерантності необхідно враховувати низку умов, які забезпечують глибинне засвоєння студентами принципів поваги до

іншого, емпатії, діалогу, а також здатності до рефлексії власних установок і переконань.

Однією з провідних умов є наявність сприятливого психологічного клімату у студентському середовищі, який базується на принципах безумовного прийняття, відкритості, довіри та взаємоповаги. У даному середовищі студенти мають змогу вільно висловлювати свої думки, обмінюватися досвідом і поглядами, що є важливим чинником формування толерантності у міжособистісній взаємодії. Атмосфера психологічної безпеки стимулює розвиток саморефлексії та позитивного ставлення до різноманітності.

Важливою педагогічною умовою виступає професійна позиція викладача як носія толерантних установок, моделі поведінки та міжособистісного спілкування. Викладач у цьому контексті не лише транслює знання, а й виконує роль фасилітатора розвитку особистісних якостей студентів, заохочуючи до критичного мислення, самоаналізу й етичної відповідальності. Здатність демонструвати повагу до думки інших, працювати з конфліктами конструктивно, визнавати різницю у світоглядах та формує в студентів навички професійної взаємодії у мультикультурному середовищі.

Умови, які передбачають інтеграцію тематики толерантності в освітні модулі, дисципліни професійної та гуманітарної підготовки. Ефективним є використання активних методів навчання — тренінгів, рольових ігор, групових дискусій, кейс-аналізу, психологічних практикумів, що дозволяють студентам не лише здобувати теоретичні знання, а й актуалізувати їх у власному досвіді.

Організаційно-методичне забезпечення програми також є критично важливим і включає чітке структурування змісту, визначення цілей та очікуваних результатів, розробку системи критеріїв оцінювання динаміки розвитку толерантності, забезпечення зворотного зв'язку та супервізійної підтримки. Особливу увагу слід приділити поєднанню індивідуальної та групової роботи, що дозволяє адаптувати програму до особистісних особливостей учасників.

Мотиваційний компонент є ще одним ключовим чинником ефективності впровадження. Формування внутрішньої мотивації студентів до розвитку толерантності можливе за умов створення ситуацій особистої значущості, включення у волонтерські, соціальні чи міжкультурні проєкти, які можуть безпосередньо зіткнутися з проблемами нетерпимості, дискримінації або непорозуміння.

Інституційна підтримка з боку адміністрації ЗВО також відіграє суттєву роль та має проявлятися у впровадженні політик академічної доброчесності, підтримці просвітницьких ініціатив, створенні центрів толерантної освіти, а також у забезпеченні підвищення кваліфікації викладачів щодо ведення тренінгів, інтерактивного навчання та медіації конфліктів.

Таким чином, ефективне впровадження програми формування толерантності потребує системного підходу, який охоплює різні рівні освітнього процесу — від особистісного розвитку студентів до трансформації освітнього середовища загалом. Взаємодія психологічних, педагогічних, організаційних і соціальних чинників дозволяє створити підґрунтя для формування у майбутніх фахівців стійких установок толерантності як однієї з базових професійних компетентностей.

Серед ключових механізмів реалізації психолого-педагогічних умов особливої уваги заслуговує поєднання когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів у навчальному процесі. Досвід участі студентів у програмі формування толерантності свідчить про те, що лише передача знань про важливість толерантності є недостатньою для стійких змін у ставленнях та поведінці. Вирішального значення набуває створення навчальних ситуацій, які викликають емоційну залученість і стимулюють рефлексивні процеси та може бути обговорення дилем, аналіз реальних кейсів міжкультурних конфліктів, практики активного слухання, емпатичного зворотного зв'язку.

Вплив на ефективність програми має сформованість у студентів загальних метакомпетентностей, які здатні до самостереження, критичного

осмислення власного досвіду, прийняття відповідальності за власні судження й дії. Важливим завданням викладача є підтримка розвитку компетентностей через створення відкритого освітнього простору, в якому є місце для помилки, пошуку, самовираження.

Іншою значущою умовою є врахування індивідуальних особливостей учасників програми. Сучасні підходи до професійної підготовки психологів наголошують на важливості персоналізованого навчання, що враховує попередній досвід студента, його рівень емоційної зрілості, особистісні цінності та соціокультурний контекст. У рамках програми можуть використовуватись інструменти діагностики рівня сформованості толерантності на різних етапах навчання, що дозволяє гнучко адаптувати зміст та методи впливу.

Значущість інтердисциплінарного підходу у створенні психолого-педагогічних умов та залучення знань з педагогіки, етики, філософії, культурології дозволяє сформувати у студентів цілісне розуміння природи толерантності як цінності та норми взаємодії. Впровадження міждисциплінарних освітніх курсів, проектної діяльності та міжфакультетських ініціатив відкриває додаткові можливості для закріплення навичок толерантного спілкування у різних контекстах.

Стійке формування толерантності вимагає не одноразової інтервенції, а системного підходу, розрахованого на тривалий час і багаторівневе залучення студентів та вимагає як стратегічного бачення з боку закладу вищої освіти, так і гнучкої тактики у реалізації програми з постійною оцінкою результатів, корекцією форм і змісту роботи залежно від змін у соціальному, культурному та освітньому середовищі.

Отже, ефективне формування толерантності у студентів психологічних спеціальностей можливе лише за умови дотримання комплексу психолого-педагогічних умов, серед яких ключову роль відіграють: особистісна позиція викладача, змістова насиченість і рефлексивність освітнього процесу,

психологічна безпека навчального середовища, інституційна підтримка, інтеграція практикоорієнтованих методів і персоналізований підхід до навчання. Саме така сукупність чинників забезпечує не лише засвоєння студентами ідей толерантності, а й трансформацію цих ідей у стійкі професійні установки та моделі поведінки, що відповідають сучасним вимогам гуманістично орієнтованої психологічної практики.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було обґрунтовано та реалізовано підходи до психолого-педагогічного забезпечення процесу формування толерантності як професійної риси у студентів психологічних спеціальностей. На основі результатів дослідження та аналізу потреб цільової аудиторії розроблена авторська програма розвитку толерантності, що включала тренінгові, рефлексивні та ціннісно-орієнтовані компоненти.

Апробація програми продемонструвала її ефективність у підвищенні рівня комунікативної та особистісної толерантності, розвитку емпатії, гнучкості, рефлексивності та гуманістичної спрямованості студентів. Отримані позитивні зміни підтверджують доцільність використання інтерактивних методів навчання у процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Також сформульовано низку практичних рекомендацій щодо інтеграції змісту, спрямованого на розвиток толерантності, в освітні програми ЗВО. Акцент зроблено на необхідності створення сприятливого освітнього середовища, розвитку професійних цінностей, застосування активних форм навчання та залучення студентів до практичного досвіду прийняття соціального різноманіття.

Таким чином, психолого-педагогічні умови є визначальним чинником ефективного впровадження програми формування толерантності у майбутніх

психологів. Комплексний характер передбачає взаємодію особистісних, освітніх, організаційних та соціокультурних складових. Найбільш результативним є поєднання, як наявність сприятливого освітнього середовища; толерантна і рефлексивна позиція викладача; використання активних і практикоорієнтованих методів навчання; забезпечення мотиваційної підтримки студентів; інституційне сприяння з боку закладу освіти; врахування індивідуально-психологічних особливостей студентської молоді.

Формування толерантності в системі професійної підготовки психологів потребує системного, міждисциплінарного та етапного підходу. Дозволяє не лише засвоїти концептуальні уявлення про толерантність, а й інтегрувати відповідні установки, цінності та поведінкові стратегії у професійну діяльність і міжособистісні взаємодії майбутніх фахівців. Забезпечення зазначених умов створює ґрунт для сталого розвитку цієї якості як професійної компетентності, що відповідає гуманістичним орієнтирам сучасної психологічної науки і практики.

Узагальнюючи можемо стверджувати, що ефективне формування професійної толерантності у студентів потребує системного підходу, що охоплює як змістовий, так і особистісно-розвивальний компоненти, із залученням як викладачів, так і самих студентів як активних суб'єктів навчального процесу.

ВИСНОВКИ

У межах магістерської роботи було здійснено цілісне теоретико-емпіричне дослідження проблеми формування толерантності як професійної риси у студентів психологічних спеціальностей. Аналіз наукової літератури, результати емпіричного вивчення та апробація розробленої програми дозволили сформулювати основні висновки.

Толерантність є багатовимірним феноменом, який поєднує філософський, соціокультурний та психологічний аспекти. У філософському контексті постає як ціннісна установка щодо прийняття іншого, у соціальному – як основа мирного співіснування в полікультурному середовищі, а в психологічному – як стійка особистісна риса, що виявляється у взаємодії з «інакшим».

У професійному контексті толерантність психолога проявляється у здатності приймати унікальність кожної особистості, утримуватися від осуду, будувати довірливу комунікацію та зберігати етичність у складних ситуаціях та має когнітивний, емоційний, мотиваційно-ціннісний і поведінковий компоненти, що формуються під впливом комплексу чинників: від індивідуальних особливостей до умов навчального середовища.

Теоретичний аналіз дозволив виділити ключові психологічні чинники, що сприяють формуванню толерантності у студентів: рефлексивність, емпатія, внутрішня мотивація до професії, гуманістичні цінності, а також досвід міжособистісної взаємодії у різноманітному середовищі.

Результати емпіричного дослідження, проведеного серед студентів психологічних спеціальностей, показали переважно середній та високий рівень етнічної та комунікативної толерантності, помірний рівень особистісної відкритості та наявність певних бар'єрів у прийнятті соціальної та індивідуальної інакшості. Виявлено достовірний зв'язок між рівнем толерантності, рефлексивністю та ціннісною спрямованістю студентів.

У межах дослідження було розроблено та апробовано психолого-педагогічну програму розвитку толерантності, яка включає тренінгові модулі, інтерактивні вправи, рефлексивні техніки та завдання на самопізнання. Апробація програми продемонструвала її ефективність у підвищенні рівня комунікативної гнучкості, емпатії, саморефлексії та прийняття іншості.

Запропоновані рекомендації для освітнього процесу в ЗВО підтвердили доцільність системного підходу до розвитку толерантності до яких слід включати: інтеграцію відповідного змісту в освітні дисципліни, впровадження тренінгових курсів, формування рефлексивного та ціннісного освітнього середовища, діагностику змін і педагогічний супровід студентів.

Психолого-педагогічні умови, створені в межах запропонованої програми, сприяють підвищенню не тільки професійної, але й соціальної компетентності студентів, що є важливим у контексті сучасних соціокультурних викликів та полікультурної реальності.

Результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення освітніх програм у закладах вищої освіти, оскільки дозволяють зорієнтувати викладачів і методистів на використання ефективних інструментів та методів розвитку толерантності, адаптованих до потреб студентської аудиторії.

Отримані дані можуть бути використані як основа для подальших досліджень у галузі професійного становлення психолога, зокрема в аспектах міжкультурної комунікації, профілактики професійного вигорання та розвитку емоційного інтелекту як чинника толерантності.

Важливо відзначити, що процес формування толерантності є безперервним і тривалим, тому результати дослідження рекомендується використовувати для системного вдосконалення освітнього процесу, підтримуючи розвиток толерантності на всіх етапах підготовки майбутніх психологів.

У третьому розділі визначено, теоретично обґрунтовано та апробовано психолого-педагогічну програму формування толерантності у майбутніх

психологів, що базується на принципах гуманістичної освіти, суб'єктності, рефлексивності та емпатійної взаємодії. Результати впровадження програми засвідчили її ефективність у підвищенні рівня сформованості толерантних установок, розвитку навичок прийняття іншого, зниженні рівня міжособистісної напруги та підвищенні соціально-психологічної компетентності студентів.

Розроблені рекомендації для освітнього процесу у ЗВО підтвердили важливість цілісного, інтегрованого підходу до формування толерантності як ключової професійної якості фахівця-психолога. Особливу увагу приділено необхідності впровадження активних методів навчання, створення сприятливого психологічного клімату в академічному середовищі, підтримці ініціатив студентів і забезпеченню взаємодії між різними учасниками освітнього процесу.

Отже, у магістерській роботі обґрунтовано можливості й шляхи формування толерантності як системного процесу, що вимагає психолого-педагогічної цілеспрямованості, гнучкості, міжособистісної включеності й організаційного забезпечення. Запропоновані підходи можуть стати основою для подальшого впровадження програм розвитку толерантності у професійній підготовці психологів та інших спеціальностей допоміжного профілю. Толерантність є ключовою професійною якістю майбутнього психолога, яка потребує не лише знань, але й глибокої особистісної роботи, а формування можливе за умови створення відповідних психолого-педагогічних умов, де студент виступає активним учасником процесу самопізнання, рефлексії та ціннісного розвитку.

Формування толерантності у студентів потребує комплексного підходу, який враховує не лише когнітивний рівень знань, а й розвиток емоційної сфери, особистісних цінностей та мотивації. Особливу роль відіграє формування рефлексивних навичок, які допомагають усвідомлювати власні упередження та стереотипи, що є основою для подолання нетерпимості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєва Л., Семікін М. Толерантність як соціальний маркер повсякденного буття людини. *Соціологічні студії*. 2019. № 2. С. 35–41.
2. Бондар В.С. Толерантність як професійна якість майбутнього психолога. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2017. № 14. С. 181-183.
3. Бровченко А.К., Нежута А.В., Хижняк М.В. Психологічні основи формування толерантного ставлення молоді до осіб із вадами розвитку : КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради Харків, 2021. URL: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.3/16>
4. Вегеш І. Еволюція концепту толерантності у світовій науковій думці. *Толерантність на кордонах Європи: вимір для України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*: Ужгород, ФОП Наумченко Н.В., 2019. С. 21–24.
5. Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, Кропивницький, Донецький державний університет внутрішніх справ, 22 листопада 2024 року. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 202 с.
6. Вдовіченко О. В., Кондатьяєва І. П., Балла Л. В. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* 1(103)-2022. Харків, 2022. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2022-103-1-64-77>
7. Гаврилюк Л.П., Кубяк Н.І. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2019. Вип. 32. С. 40-53.

8. Глинська Л., Скляр Р. Феномен толерантності в соціально-філософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії*. 2019. № 2 (15). С. 42–47.
9. Гордієнко І. О. Самоприйняття особистості як чинник толерантності: дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2021. 255 с.
10. Грейліх О. Толерантність як складова комунікативної компетентності у педагогічній діяльності. *Humanitarium. Психологія*. 2019 С. 49 - 58.
11. Громова Г. М. Методики дослідження зв'язків інтолерантності до невизначеності з наслідками травматичного життєвого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 45 (48). С. 88–99.
12. Гурова О.М. Толерантність у ракурсі дослідження професійного спілкування психологів. Кропивницький, 2019. URL: Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка <http://dspace.cuspu.edu.ua>
13. Губа Н., Гладких Ж. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 97-108.
14. Демчина Ольга. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. Київ, 2018. URL: Carpathian Mathematical Publications 21. <https://journals.pnu.edu.ua>
15. Дячук Катерина. Особливості проявів толерантної поведінки у студентів психологів: кваліфікаційна робота (проект.) Херсон, 2021 URL: <http://ekhsuir.kspu.edu>
16. Жорнова М.М. Толерантність як багаторівнева характеристика особистості студента. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 4. С.43–49. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v4i.7425>
17. Ільчук Л. І. Соціальне призначення толерантності в українському суспільстві (соціальна толерантність). *Толерантність як цивілізаційна ознака сучасного демократичного суспільства: матеріали XVII*

- міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2019. С. 6–10.
18. Клепікова О. В. Характерологічні особливості толерантності до невизначеності у системі психологічного благополуччя студентів – психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологія*. 2021. № 3. С. 13 – 20.
19. Клочек Л. В. Емпатійність і толерантність як психологічні чинники справедливого ставлення педагога до учнів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологія*. 2018. Вип. 1. Том 2. С. 41 – 45.
20. Кузікова С.Б. Толерантність до невизначеності: теоретико- емпіричні розвідки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 1(3), 2018. С. 67-72.
21. Лещенко М. Є. Толерантність як чинник формування успішної особистості. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2019. № 1 (13). С. 19 – 26.
22. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Psychological journal*. Київ, 2021. № 1.(21). С.90–107. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2019.1.21>
23. Ляпунова В.А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Збірник наукових праць: педагогічні науки*. 2016. Т.3. С.119-122.
24. Маслюк А.Ю. Толерантність до невизначеності та особливості особистості як чинники читацьких уподобань молоді. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, серія «Психологія»*, том 32(71), вип.3., 2021. С. 38-43.
25. Мартинчук О.В. Формування толерантності як складова професійно-педагогічної підготовки студентів до роботи в інклюзивних закладах освіти. *Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (28-29 березня 2022 року) М-*

- во освіті і науки, молоді та спорту України*, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка та ін. ; за заг. ред. В. О. Огнев'юка. С. 914-916.
26. Моран І.В. Поняття толерантності та основні підходи до її визначення. Київ, 2020 URL: OstrohAcademy <https://eprints.oa.edu>
27. Мельничук В. Толерантність як складова європейського аксіопростору. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2025. Випуск 59, с. 157–163.
28. Норенко І. Мультикультурна і соціальна толерантність психолога. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 4 (10). С.339-343.
29. Павленко Г. В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології*. 2019. том 7, випуск 47. С. 208-219.
30. Пісоцький В. П., Горянська А. М. Толерантність як чинник соціально-психологічної адаптації. *Теорія і практика сучасної психології*. 2017. № 1. С. 64 - 68.
31. Пендюра М. М., Лапка О. Я. Толерантність і європейські правові цінності. Альманах права. *Актуальні проблеми правового розвитку в умовах війни та післявоєнної відбудови держави*. Випуск 13. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 276–281.
32. Радіонова Л. О. Толерантність як філософсько-політична категорія. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 30. С.55–59.
33. Сень Є. Вплив самооцінки на розвиток толерантності особистості. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності*, Кропивницький, Донецький державний університет внутрішніх справ, 22 листопада 2024 року. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С 117-119

- 34.Слюсаревського М. М. Соціально - психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку : монографія Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 296 с.
- 35.Стрельбицька С., Гасанова А. Комунікативна толерантність як професійна складова особистості майбутнього психолога. Збірник наукових праць. Київ 2021.
- 36.Терещенко К. В. Толерантність як детермінанта забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу. *Організаційна психологія. Економіка психологія*. 2021. № 1 (22). С. 110 – 118.
- 37.Томаржевська І. В. Феномен «толерантність до невизначеності» та його психологічний аналіз. *Психологічний журнал*. 2018. № 1. С. 1 – 10.
- 38.Федоришин Г. Толерантність до невизначеності як професійна компетентність психолога. *Психологія особистості*. 2022. Т. 12 № 1. С. 73 – 79.
- 39.Федоришин Г. Толерантність до невизначеності як професійна компетентність психолога. *Психологія особистості*. 2022. Том 12. №1.
- 40.Фурман А.В., Шаюк О.Я. Методологічні підходи до сутнісного пізнання толерантності у форматі гносеолого-ноуменологічного напрямку філософування. *Вітакультурний млин*. 2018. Модуль 20. С. 20-45.
- 41.Фурман А., Шаюк О. Методологічні підходи до сутнісного пізнання толерантності у рамках психо-соціального теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 5-27.
- 42.Харченко Н.В., Волженцева І.В., Лиля М.В. Сміслові й семантичні аспекти толерантності як комунікативного феномена. *Габітус*. 2021. Вип. 29. С.115-120.
- 43.Хілько С. О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2018. 279 с.

- 44.Хміляр О., Козуб М. Толерантність до невизначеності як чинник формування професійної ідентичності офіцера–лідера. *Scientific Collection «InterConf»*, 2024, № 202: С.162-169.
- 45.Черемський М. Толерантність освітнього середовища як умова творчого самовираження особистості. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2018. № 2. С.75–82.
- 46.Чуйко Г. В., Чаплак Я. В. Толерантність у житті людини і суспільства. *Психологічний журнал*. 2020. № 6. С. 29 – 42.
- 47.Шаюк О. Я. Професійна толерантність студентів-гуманітаріїв: сутність, структура, особливості формування. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1.с.78-89.
- 48.Шило І. Межі толерантності: до постановки проблеми. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності*, Кропивницький, Донецький державний університет внутрішніх справ, 22 листопада 2024 року. Кропивницький : Дон ДУВС, 2024. С 49-53
- 49.Шпилюк Т. П. Психологічні особливості формування толерантності молоді до умов полікультурного суспільства: кваліфікаційна робота магістра : 053 Психологія / Т. П. Шпилюк ; Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2024. – 79 с. URI: <https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/1772>
- 50.Attitude Toward Ambiguity: Empirically Robust Factors in Self-Report Personality Scales / M. Lauriola, R. Foschi, O. Mosca, J. Weller. *Assessment*. 2015. Vol. 23 (3). P. 353–373.
- 51.Berry J.W. Acculturation: living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*. 2005. Vol 29. P. 697 – 712.

52. Chambers J.R. The role of egocentrism and focalism in the emotion intensity bias. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2007. Vol. 43, No 4. P. 618 – 625.
53. Frenkel-Brunswick E. Tolerance towards ambiguity as a personality variable. *The American Psychologist*. 1948. № 3. 268p.
54. Mendus S. *Toleration and the limits of liberalism*. Basingstoke. Hampshire: Macmillan Educ. Ltd, 1989. 145 p.
55. Stoycheva K. *Ambiguity Tolerance: Adolescents' Responses to Uncertainty in Life*. Institute of Psychology, Bulgarian Academy of Sciences. 1997. 237 p. 84.
- Rogers C. *A Way of Being* Boston: Houghton Mifflin, 1980. 395p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Експрес-опитувальник індексу толерантності

(автори: Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова)

Мета методики: дослідження рівня соціальної толерантності особистості — здатності сприймати та приймати соціальне, етнокультурне й особистісне різноманіття.

Інструкція: перед вами — серія тверджень. Ознайомтеся з кожним і позначте той варіант відповіді, який найточніше відображає вашу думку:

- 1 – Повністю не згоден(а)
- 2 – Скоріше не згоден(а)
- 3 – Скоріше згоден(а)
- 4 – Повністю згоден(а)

Опитувальник (твердження)

Шкала 1. Етнічна толерантність.

1. Я з повагою ставлюся до представників інших національностей.
2. Я вважаю, що в представників інших культур є чому повчитися.
3. Я не відчуваю дискомфорту, коли перебуваю в оточенні людей іншої національності.
4. У мене є друзі або принаймні знайомі з інших етнічних груп.
5. Я вважаю, що всі національності рівні між собою.

Шкала 2. Соціальна толерантність.

6. Я вважаю, що люди з обмеженими можливостями повинні мати рівні права з усіма.
7. Мені легко знайти спільну мову з людьми різного соціального статусу.
8. Я сприймаю людей незалежно від їхньої професії чи матеріального стану.
9. Людина заслуговує на повагу незалежно від того, працює вона чи ні.
10. Я не схильний(а) осуджувати людей, які мають інший спосіб життя.

Шкала 3. Особистісна толерантність.

11. Я розумію, що у кожного є право на свою точку зору, навіть якщо я не згоден(на).
12. Я готовий(а) вислухати іншу думку, навіть коли вона суперечить моїй.
13. Я намагаюся не оцінювати людей одразу.
14. Я вважаю, що кожна людина має право бути собою.
15. Я терпимо ставлюся до чужих слабкостей.

Шкала 4. Загальний індекс толерантності, розраховується як сумарний бал усіх трьох попередніх шкал.

Ключ до обробки результатів. Для кожної шкали:

- Обчислити суму балів за всі твердження в межах шкали.
- Можна перевести результат у відсоткове співвідношення (отримана кількість балів максимально можлива 100%).

Рівні толерантності (орієнтовно):

(максимум у кожній шкалі – 20 балів, загалом – 60 балів)

Високий рівень:

- шкала – 17–20 балів
- загальний індекс – 51–60 балів

Середній рівень:

- шкала – 13–16 балів
- загальний індекс – 39–50 балів

Низький рівень:

- шкала – менше 13 балів
- загальний індекс – менше 39 балів

Тест «Діагностика загальної комунікативної толерантності»

(автор – В. В. Бойко)

Мета методики: дослідження рівня комунікативної толерантності особистості — її здатності до терпимого, доброзичливого, гнучкого і приймаючого ставлення до співрозмовника в процесі міжособистісної взаємодії.

Інструкція до заповнення:

Вам пропонується 45 тверджень, які характеризують різні аспекти спілкування з іншими людьми. Ознайомтеся з кожним твердженням і дайте відповідь:

- "Так", якщо твердження вам властиве;
- "Ні", якщо твердження вам не властиве.

Відповідайте щиро, не замислюючись над тим, якою повинна бути «правильна» відповідь.

Твердження:

1. У розмові я зазвичай намагаюся нав'язати свою думку.
2. Я намагаюся, щоб увага в розмові була зосереджена на мені.
3. Мені важко сприймати людей, які виглядають або поведуться незвично.
4. Я часто думаю, що більшість людей мені нецікаві.
5. Я легко помічаю недоліки в людях.
6. Якщо щось іде не так, я схильний(а) вважати, що інші в цьому винні.
7. Я болісно реаую на зауваження на свою адресу.
8. Я відчуваю напруження, коли розмова розвивається не за планом.
9. Я рідко намагаюся зрозуміти, що насправді думає інша людина.
10. Я часто перебиваю співрозмовника, коли він довго говорить.
11. У розмові я часто звертаю увагу на себе, а не на співрозмовника.
12. Я часто осуджую людей, які виділяються із загальної маси.
13. Люди часто дратують мене своєю дурістю.

14. Після спілкування я зазвичай пригадую те, що мені не сподобалось.
15. Я рідко визнаю свою провину у конфліктах.
16. Мені важко зберігати спокій, якщо мене критикують.
17. Я не люблю змінювати тему в розмові.
18. Я вважаю, що співрозмовник повинен висловлюватися просто і зрозуміло.
19. Я рідко змінюю свою позицію, навіть якщо бачу, що помиляюся.
20. Я рідко замислююсь над тим, що відчуває інший.
21. Мені не подобається, коли хтось порушує звичні норми поведінки.
22. Люди здебільшого егоїстичні.
23. Я частіше запам'ятовую негативні риси людини, ніж позитивні.
24. Я часто думаю, що мене неправильно зрозуміли навмисно.
25. Після критики я часто відчуваю образу.
26. Мені складно зрозуміти точки зору, відмінні від моїх.
27. Я не бачу сенсу розбиратись у мотивах поведінки інших.
28. Мені подобається бути лідером у будь-якій дискусії.
29. Я відчуваю себе важливішим(ою) за співрозмовника.
30. Я уникаю спілкування з «дивними» людьми.
31. Я відчуваю неприязнь до незнайомців, поки не дізнаюся їх краще.
32. Мене дратують дрібні звички людей.
33. У проблемах я насамперед звинувачую інших.
34. Я довго пам'ятаю навіть м'яку критику.
35. Я часто заздалегідь планую розмову і дратуюсь, коли її перебігу не дотримуються.
36. Мені складно вникати в складні емоційні ситуації інших.
37. Я зазвичай прагну контролювати хід розмови.
38. Мені складно слухати довго, якщо тема не стосується мене.
39. Людина повинна відповідати певним нормам — інакше вона викликає недовіру.

40. Я часто уникаю спілкування, бо не вірю у щирість інших.
41. Люди часто не виправдовують мої очікування.
42. Мені складно пробачити образу.
43. Я зазвичай намагаюся виправдатися, навіть якщо критика справедлива.
44. Я відчуваю розгубленість, коли мене запитують несподівано.
45. Мене дратує, коли люди починають говорити про свої проблеми.

Таблиця 1

Ключ до обробки (шкали):

Шкала	Назва	Номери тверджень
1.	Внутрішнє неприйняття людини	4, 13, 22, 31, 40
2.	Домінування в спілкуванні	1, 10, 19, 28, 37
3.	Нетерпимість до індивідуальності	3, 12, 21, 30, 39
4.	Орієнтація на негативне сприйняття	5, 14, 23, 32, 41
5.	Готовність до звинувачень	6, 15, 24, 33, 42
6.	Егоцентризм у спілкуванні	2, 11, 20, 29, 38
7.	Неприйняття критики	7, 16, 25, 34, 43
8.	Ригідність у спілкуванні	8, 17, 26, 35, 44
9.	Небажання зрозуміти іншу людину	

За кожну відповідь «так» — 1 бал, «ні» — 0 балів.

Сума за кожну шкалу — від 0 до 5 балів.

Інтерпретація результатів:

- 0–1 бал — високий рівень комунікативної толерантності (висока готовність до відкритого спілкування);
 - 2–3 бали — середній рівень (прийняття інших з певними бар'єрами);
 - 4–5 балів — низький рівень (виражена нетолерантність у даному аспекті).
- Загальний бал — сума балів по всіх 9 шкалах (від 0 до 45):
- 0–10 балів — високий рівень комунікативної толерантності;
 - 11–25 балів — середній рівень;
 - 26–45 балів — низький рівень.

Рефлексивний опитувальник (авторська розробка)

Мета методики: виявити рівень розвитку рефлексивності та саморефлексії, що є складовими професійної самосвідомості та впливають на сформованість толерантного ставлення до інших у майбутніх психологів.

Інструкція: перед вами перелік тверджень. Ознайомтесь з кожним і оберіть той варіант відповіді, який найбільше відповідає вашому стану, переконанням або стилю поведінки.

Оцінюйте кожне твердження за шкалою:

- 1 — зовсім не про мене
- 2 — скоріше не про мене
- 3 — важко сказати
- 4 — скоріше про мене
- 5 — повністю про мене

Опитувальник (твердження):

1. Я часто замислююся над тим, чому я вчинив(ла) саме так, а не інакше.
2. У складних ситуаціях я намагаюся проаналізувати свої дії.
3. Мені важливо розуміти, які саме мотиви впливають на мої рішення.
4. Я усвідомлюю свої сильні й слабкі сторони.
5. Я аналізую, як мої дії впливають на інших людей.
6. Після спілкування з людьми я часто оцінюю, чи все зробив(ла) правильно.
7. Я здатний(на) критично поглянути на власні судження.
8. У конфліктах я намагаюся зрозуміти не тільки себе, а й позицію іншого.
9. Я цікавлюсь тим, як мене сприймають інші.
10. Я намагаюся постійно розвивати власну професійну позицію.
11. Я вмію побачити власні помилки і вчитися на них.
12. Я легко визнаю, коли був(ла) неправий(а).
13. Мені цікаво аналізувати, як змінюється моє мислення з роками.
14. Я веду внутрішній діалог, щоб краще зрозуміти себе.

15. Я розумію, як мої емоції впливають на мої судження та поведінку.

Ключ до обробки результатів:

- Результати оцінюються шляхом підсумовування балів за всіма твердженнями.
- Максимальна кількість балів — 75, мінімальна — 15.

Рівень рефлексивності	Інтервал балів
Високий	61–75
Середній	41–60
Низький	15–40

Пояснення:

- Високий рівень рефлексивності свідчить про сформовану здатність до самоаналізу, професійної свідомості, критичного мислення, що є ознакою психологічної зрілості та толерантного ставлення до інших.
- Середній рівень вказує на наявність загальної рефлексивної установки, але потребує подальшого розвитку для ефективного професійного функціонування.
- Низький рівень свідчить про труднощі із самоспостереженням, браком усвідомлення власних установок, що може перешкоджати емпатійному і толерантному спілкуванню.

Додаток Г

Анкета мотиваційно-ціннісних орієнтацій студентів-психологів

(авторська модифікація на основі гуманістичних концепцій В. Франкла,
Ш. Шварца, А. Маслоу)

Мета: виявлення системи особистісних цінностей та провідних мотивацій, які є підґрунтям формування толерантної установки у майбутніх фахівців психологічного профілю.

Інструкція: перед вами серія тверджень, що стосуються ваших переконань, цінностей, життєвих орієнтирів та професійної мотивації. Ознайомтесь із кожним твердженням і оцініть його за шкалою:

1 — абсолютно не згоден(на)

2 — переважно не згоден(на)

3 — частково згоден(на)

4 — переважно згоден(на)

5 — повністю згоден(на)

Анкета (твердження):

1. Я обираю професію психолога, щоб допомагати іншим.
2. У спілкуванні я намагаюся зрозуміти внутрішній світ іншої людини.
3. Повага до гідності кожної особистості є моїм життєвим принципом.
4. Я вважаю, що всі люди рівні незалежно від їхніх відмінностей.
5. Найважливіше в професії психолога — емпатія та прийняття.
6. У моєму житті головним є самореалізація та розвиток власного потенціалу.
7. Я відчуваю мотивацію до навчання, бо прагну бути корисним(ою) суспільству.
8. Мене надихає ідея сприяти злагоді та порозумінню між людьми.
9. Для мене важливо працювати у сфері, де можна покращувати добробут інших.

10. Моє професійне становлення пов'язане з розвитком внутрішніх цінностей.

Ключ до обробки результатів:

Методика передбачає диференціацію двох компонентів:

1. Ціннісно-гуманістична орієнтація (твердження: 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9)

Максимум — 35 балів

2. Внутрішня професійна мотивація (твердження: 6, 7, 10)

Максимум — 15 балів

Інтерпретація результатів:

Ціннісно-гуманістична орієнтація:

28–35 балів — високий рівень гуманістичних цінностей, що сприяють формуванню толерантності;

18–27 балів — середній рівень; є схильність до гуманістичних установок;

менше 18 балів — низький рівень орієнтації на гуманістичні цінності.

Внутрішня професійна мотивація:

13–15 балів — яскраво виражена внутрішня мотивація до професії «психолог»;

8–12 балів — помірна внутрішня мотивація;

менше 8 балів — недостатній рівень внутрішньої професійної мотивації, ймовірна домінанта зовнішніх мотивів.